

Із дитинства Дмитра Туптала — Святого Димитрія Ростовського

Іван Андрусяк

НОВЕЛА-РОЗМИСЕЛ

Сьогодні Данило ночував удома. Відпросився у владики Мелетія — той сприйняв із розумінням і відпустив без питань. Навіть не нагадував: приходи, мовляв, на утреню вчасно, — бо ж юний Тупталенко не з тих, хто спізнюється у вирішальний день свого життя. Тим паче, на службу Божу...

Батько так само приїхав учасно. Утомлений, і спершу навіть здавалося, що трохи нервовий. Не через сина

— зовсім ні! Просто в сотні завжди щось трапляється, тим паче, в такі непевні часи... За хлопцями треба око та око, і сотник Сава Савич, по-козацькому Туптало, за всім устежить. І там, і вдома. Така вже у нього вдача! Сказано-бо: батько...

Данило побачив його з вікна — як приїхав у супроводі козака; як спішився — легко, вправно, зовсім без натуги, не чуючи віку; як розпрягав коня, віддаючи при цьому козакові якісь розпорядження, а може, й журячи його за щось — не було чути, за що саме. Усе повагом, витримано, статечно — лише трохи різкуваті рухи виказували хвилювання...

Руки в батька міцні, жилаві. Пригадалось, як вони висаджують маленького Данилка на коня, як батько підхоплюється в сідло, як вони їдуть, і він правою тримає повід, а лівою притискає сина до себе, притримує — сильно, але ніжно... Данилко сам так і не навчився їздити верхи, навіть забратися на коня — і то проблема, не кажучи вже про те, щоб отак підхопитися... А з батьком

— добре... Вони їдуть, їдуть, спина коня гаряча, тремка,

і земля унизу гаряча й тремка, і небо... небо... земля... небо... спина коня... татова рука... земля... небо... біль у грудях — спершу тоненький, переливчастий якийсь... угору — вниз, угору — вниз, земля — небо, спина — рука, земля — небо... тоді все дужчий, із кожним підстрибом, із кожним тремом коневої спини, із кожним притиском татової руки все дужчий... біль у грудях... земля... небо... кашель... крик...

"Не буде з тебе козака, Даниле!"

Батько ніколи цього не сказав.

Ніколи!

Жодного разу!

Але Данилко знав: батькові не раз думалися ці слова.

Він бачив — відчував, — коли батькові думаються ці слова.

А головне — як думаються...

Ніколи — жодного разу — жоднісінького — вони не звучали в батьковій голові

виροком: "Не буде з тебе козака, Даниле!!!"

/Х коли звучали — то завжди тихо-тихо і якомсь глухо, мов віддаленим джмелиним гудінням — не бу-у-уде - і з таким глибинним сумом, з таким внутрішнім сумом, із таким здавленим сумом, на який здатні лише чоловіки— воїни—з тебе козака, — і з любов'ю, з такою міцною чоловічою любов'ю, на яку здатний лише батько -Данилку...

Відзавтра не буде на світі отрока Данила Савича на прізвище Тупталенко. Буде Дмитрій — Дмитро — на честь Солунського — на честь воїна!

Чи хотів ти, батьку, саме такої долі своєму синові? Бог знає...

Головне, що ти ніколи не вимовив цього уголос: "Не буде з тебе козака, Даниле"...

Буде воїн!

Воїн Слова Господнього...

Мати готувала святкову вечерю. Нічого особливого: перепелів та пирогів з капустою — для батька і донечок. Люблять вони оті пироги, то чого ж — іще не Пилипівка, ще можна... А для себе й Данилка і того не треба: їм достатньо картопельки, присмаченої олійкою та цибулькою, і зелені, й овочів з грядки.

Данилко-бо відмалку скромного не їсть, навіть у великі свята, — то вже й мати з ним. А все з отих перепелів і почалося. А мо' й раніше — він же від народження слабосилий був, тихенький, задумливий... Якраз тоді, коли Марія Михайлівна чекала свого первістка, гетьман Ян Радзивіл після битви під Берестечком підступив до Києва з литовським військом і спалив Поділ. Сава Григорович, звісно, зі своєю сотнею на коней — і у вир; а їй усе, що лишилося — чекати і молитись, молитись і думати... Отак Данилко й народився — з молитвою й у розмислі. Батько вирвався на півдня, потримав на руках сина, заспокоїв дружину, помився, поїв — і далі у вир... А воно, маленьке, дивиться так виразно-виразно — і ручки як до молитви складає...

А то вже йому годків вісім чи дев'ять було, коли хлопчаки, сини козаків із Савиної сотні, на перепелів полювати зібралися. Василько, Івана Чумарного синок, верховодив у них як найстарший — дванадцять уже йому виповнилося. Моторний такий — прибіг та й каже:

— Паніматко, а пустіть із нами Данила. З ним гарно, він завше розкаже щось цікаве. Та і йому зле не буде, ми ж на перепелів ідемо, це просто...

Ще б пак: у лугах під Макаровим тої дичини стільки водиться, що на неї хіба діти й полюють. Тут головне способу добрати — і буде не полювання, а легка прогулянка.

Глянула на сина — а в того оченята аж горять... Нечасто-бо йому, з його здоров'ям, випадає у справжні хлопчачі ігри побавитись. Але ж хочеться! Тим паче, хлопчаки в такому віці жорстокі, хворобливих не надто жалують, їм би слабшого обізвати та принизити, — а тут ні, кривого слова жоден Данилкові не скаже. Та не тому, що він син сотника, — зовсім ні. Просто є в Данилкові якась внутрішня сила, яку навіть хлопчаки відчують! Верховодити він не береться, все ніби збоку тримається, ніби несміло, — та вже коли скаже що своїм тихим— тихим, якимось аж навіть ніжним голоском, то навіть верховоди прислухаються...

— Хай іде, якщо хоче, — усміхнулася мати.

І вони пішли. І спершу все було добре-добре: луги, трави, пташиний щебет, краса... Тоді цікаво-цікаво:

хлопці силець із цупкої трави наплели, порозставляли акуратно, замаскували, а далі залягли оддалік, поховалися, жодного не видно у високій траві, — *не кашляй Данилку, стримуйся, бо сполохаєш*, - і Василько заходився витьохкувати по-перепелиному, точнісінько тобі пташка, — *падь-падьом, падь-падьом — спать підем, спать підем*, - а тоді казка скінчилася... Перепілка прийшла на Васильків голос, забилася у сильці, хлопці з усіх ніг кинулися до неї.

— Палицею її, палицею! — кричав хтось.

А Данилко підвівся з трави, глянув, обернувся — повні очі сліз, — і побрів додому, не сказавши й слова.

— Ти чого?! — наздогнав його відтак Василько.

— Не можна так! Вона ж Боже створіння! Вона ж нічим не завинила!

— Але ж їсти хочеться, — здивувався Василько.

— Не буду я її більше їсти! Ніколи! — відрізав Данилко і пішов так швидко, як лише міг. Не оглядаючись...

І м'яса відтоді до рота більше не брав.

...Сестрички накривали на стіл. Кумедно метушилися, намагаючись видаватися дорослими. Батько глянув на них, осміхнувся, струснув головою, мов проганяючи якісь недомашні клопоти.

Ось і мати — винесла пироги. Стали до столу, і батько читав молитву — як завжди, уголос, проникливо, лише цього разу якимось особливо урочисто. Чи, може, так хотіло здаватися...

За вечерею майже не розмовляли. Навіть сестрички не шепталися й не пересмішкувались, як завжди. Лише батько запитав, як почувається владика Мелетій. І сказав, що бачився нині з митрополитом Йосифом, і митрополит хоче завтра навідатися в Кирилівський монастир...

Обличчя Данила просяяло. Згадалися слова печорського архимандрита Інокентія Гізеля: "Православ'я великий ревнитель, віри східної стовп непохитний". Це про владика Йосифа Тукальського. Його не визнає ні Польща, ні Московія, поляки взагалі два роки владика у в'язниці протримали, — а він, не зважаючи ні на що, робить свою справу так, що рахуватися з ним, сиріч з українською церквою, мусять усі. Ще б пак — він же канонічний, його ж, за стародавнім українським церковним правом, висвятив константинопольський патріарх Мефодій. А яка безкорислива людина владика Йосиф: гетьман Дорошенко подарував йому село Стайки — а він офірував це село Києво-Братській колегії.

І така людина хоче прийти на його постриг! Данилові аж лячно стало... "Чи ж я достойний? — думав він. — Чи ж я достойний?"

Ні, він не вперше бачився з владикою Йосифом — слухав його проповіді, розмовляв з ним у колегії; владика часто туди навідувався, може, навіть частіше від Данила, який нерідко хворів і вчився вдома... Не кажучи вже про страшні роки Руїни, коли колегія стояла пустою, бо не було ні кому вчити, ні кого — а він і далі

вчився вдома, і владика навіть його іспитував... Але все одно: "Чи ж я достойний? — думав Данило. — Чи ж я достойний?"

— Усе буде гаразд, синку, — прошепотіла йому на вухо мати, мов прочитавши його думки.

— Так, усе буде гаразд... — відповів їй так само пошепки й усміхнувся. Мати не раз казала йому ці слова, — особливо тоді, коли хвороба приковувала його до ліжка, коли з кашлем, здається, рвалося назовні саме єство... І все справді ставало гаразд — бо поруч була мати, і сестрички, і — книжки... А ввечері приходив батько — і теж усе було гаразд...

...Лягли рано. Завтра треба було вставати до схід сонця — найперше Данилкові. Але й усім теж — на утреню ж бо в Кирилівську церкву підуть усі.

Данило вже вклався, коли в кімнату забігла найменша сестричка — Парасковея. Обняла, зашепотіла гаряче, але з острахом:

— А ти справді більше не будеш... Данилком?

— Справді, Парасю.

— А ким ти будеш?

— Димитрієм... Дмитром. Як Солунський.

— Як воїн?

— Так.

— І моїм братиком більше не будеш? — запитала так сумно-сумно.

— Братиком буду, — всміхнувся Данилко, і сльози навернулися йому на очі. — Братиком буду. Завжди. І твоїм, і Памфіли, і Февроні...

Парася гаряче поцілувала його в щоку і побігла до сестричок. Босі п'яти кумедно залопотіли по підлозі...

І

...Заснути Данило не міг. Утім, і не старався. Дивився на просвітлений серп півмісяця за вікном і... ні про що не думав. Думки не приходили.

Було тихо і добре.

Добре і тихо.

Як буває тільки в батьківському домі.

"Завтра я буду в домі Господньому. І там теж буде добре", — прошепотів сам до себе — чи до місяця... '

...А тоді нахлинули думки.

Про батька. Про матір. Про сестричок. Про оте запитання Парасі: "І моїм братиком більше не будеш?"

Згадалося з Євангелія: *"Цей мені отець і мати, хто творить волю Отця Мого*

Небесного"

Так Ісус відповів, коли Йому під час проповіді сказали, що прийшла Його мати і хоче бачити Його.

Хіба ж це означає, що стаючи на шлях служіння Господу, зрікаються своїх рідних?! Ясна ж річ — ні! Тим паче, Сам Ісус — перед тим, як Його розп'яли — попросив Іва— , на піклуватися про Його матір.

¹Так ця фраза звучала в перекладі Біблії, приступному в часи Туптала. У сучасному перекладі: "Моя мати й брати Мої — це ті, хто слухає Боже Слово, і виконує!" (Луки, 8, 21). — Прим, автора.

Ні, ні й ні!

Це означає, що коли я стаю на шлях служіння Господу, то весь світ — всіх людей, які вірять в Отця Небесного і служать Йому, — всіх своїх братів і сестер во Христі, — я мушу сприймати з такою ж любов'ю, як батька, як матір, як сестричок...

І прийняти чернечий постриг — це якраз і означає всією душею прийняти цей заповіт Христа... Як і всі інші Його заповіді...

Устав із ліжка. Одягнувся. Тихенько, щоб не розбудити рідних (утім, батько й мати, здається, теж не спали), вийшов на вулицю. Місячні промені вигравали на банях церкви Миколи Притиска й Фролівського монастиря. Данило перехрестився і рушив у бік Дніпра.

"Чи ж я достойний? — думав він. — Чи ж я достойний?"

І в голові мов самі собою зринули рядки^[2]:

*Согрьших, Отче,
И моя єсть вина,
Нъсмь достоин быть
У Тебь за сына.
Согрьших к Тебь,
Отче милосердый,
Будь мнѣ милостив,
Молю аз злосердый.
А грѣхи, их же
Твориш от юности,
Остови, прости
По Твоей благости.
И научи мя
Безпорочно жити,
Впредь сохрани мя
От грѣховной сѣти.
Днесь же да буду
Твоим наемником,
Вѣрным Ти рабом,*

Върным послушником.

Даждь ми до твоей

Воли всегда жити,

По здъшней жизни

Небо улучити^[3].

Він вийде до Академії, далі — до Дніпра, вдихне на повні груди, — тільки б не кашель, Господи, тільки б не кашель, — прогуляється над водою, вмиє лице... А тоді — через Поділ, знову попри Академію, і далі — вгору:..

Час іще є.

Він прийде саме вчасно — адже юний Тупталенко не з тих, хто спізнюється у вирішальний день свого життя.

Тим паче, на службу Божу...

ЩО БУЛО ПОТІМ

"1668, липня 9, на святого священомученика Панкратія в іноцький образ пострижений у монастирі Кирилівському київському преподобним отцем Мелетієм Дзиком, ігуменом Кирилівського монастиря".

Такої лаконічної згадки удостоївся цей день у "Діаріуші" — щоденнику святого Димитрія Ростовського.

Далі — не менш лаконічно:

"1669, березня 25, на Благовіщення Пресвятої Богородиці, на диякона поставлений преосвященним митрополитом Йосифом Тукальським, у Каневі.

1675 року, на Зішестя Святого Духа (травня 23) на священника поставлений преосвященним архієпископом Чернігівським Лазарем Барановичем, в монастирі Густинському; і був при його преосвященстві проповідником певний час".

Заживши слави блискучого проповідника й поета (прикметно, що деякі проповіді він виголошував віршами!), Димитрій був ігуменом кількох монастирів, а 1683 року в Києво-Печерській лаврі приступив до написання головної праці свого життя — чотиритомника "ЧетьїМінеї"^[4], "Житія святих".

1700 року російський цар Пьотр Первий призначає Димитрія митрополитом Тобольським. Димитрій від-

мовляється від сану, покликаючись на стан здоров'я

— у далекий Тобольськ він міг просто не доїхати... Цар знову призначає його митрополитом, цього разу в недалекий від Москви Ростов. Тут уже відмовитися було неможливо...

У Ростові Димитрій закінчує "Четьї Мі неї" — працю, яка півтора століття, до появи Шевченкового "Кобзаря", вважалася найбільшим здобутком української літератури і була найпопулярнішою в українців книжкою.

Неабияк популярними були й інші книги святителя

— проповіді, збірник новел про дива чернігівської Іллінської ікони Божої Матері

"Руно орошенное", морально— повчальний виклад Біблійної історії "Літопис келейний", спрямований проти вчення старовірів полемічний трактат "Розиск про розкольників бринську віру", п'єси. А численні вірші й духовні піснеспіви Димитрія ходили в списках аж до початку ХХ століття...

Помер 28 жовтня 1709 року в Ростові. Уже тоді, здійснюючи похоронний обряд, давній друг Димитрія, великий український поет і церковний діяч, митрополит Стефан Яворський повторював: "Свят Димитрій, свят!".

Тоді ж митрополит Стефан виявив серед рукописів митрополита Димитрія такий вірш:

Взираи с прильжаніем, тльнный чловѣче,
Како вѣк твой преходит, и смерть недалече:

Готовися на всяк час, рыдай со слезами,
Яко смерть тя похитит, с твоими делами:
Ангел же твой хранитель тебѣ извѣстует,
Краткость жизни твоей перстом показуєш:
Текут времена льта во мгновѣніи ока,
Солнце скоро шествует к западу с востока:
Содержай меч мищенія во своей десницѣ
Увѣщает тя всегда и глаголет сице:
"Убойся сего меча, отсель покайся,
Да не посѣчет тебе, зѣло ужасайся!"
Приидите, людіе, в верь просвѣщенни,
Тецѣте во святыи храм, кротцыи и смиренни!

Стефан Яворський написав продовження цього вірша — епітафію Димитрію Тупталу:

...Молитву прилежну к Богу возсылайте,
На сіє писаніє умильно взирайте.
Прочитал всяк усердно много прослезися,
От многія радости сердцем умилися,
Како смерть вселютая вземлет чловѣки,
Преселяет от міра на вѣчныя вѣки.
Преселила есть ныне пастыря блажайша,
Архієрея честна и вождя крепчайша.
Все вы града Ростова людіе рыдайте,
Пастыря умершего слезно поминайте,
Димитрія, владыку и преосвященна
Митрополита, тиха и смиренна.
Его же митрополит со псалмопѣньем
Стефан Резанскій со благоговѣньем
Со священным собором погрьбѣ всечестно

*И со множеством народа, яко всѣм извѣстно,
Яко во святом храме мирно положися
И в темном гробѣ земли твердо заключися.
Да подаст ему Господь во царствіи жити
Со святыми мученики и ангелы вовеки пребыти.
Ему от нас буди вѣчная память.*

А невдовзі православна церква причислила Димитрія Ростовського до лику святих. День його пам'яті щороку відзначаємо 4 жовтня.

До речі, сестри Дмитра Туптала Памфілія, Февронія та Параскева теж прийняли чернечий постриг.

^[2] У ті далекі часи українці користувалися на письмі дещо іншою мовою, ніж сьогодні — принаймні на перший погляд. Учені її ще називають українською книжною мовою, — саме нею писалися тогочасні книги й велося навчання, складалися молитви й писалися вірші. І не дивно, адже їй була властива урочистість і піднесеність, та й побутувала вона переважно в монастирських стінах. Тож коли писемність поширилася поза межі чернечих келій, місце урочистих слів посіли повсякденні, письмо наблизилося до розмовної мови, змінились навіть букви: приміром, замість літерки "ѣ" вживаємо нині літеру "і", а замість "ы" — "и".

^[3] Уривок із вірша Дмитра Туптала "Превзыдох мѣру".

^[4] "Четы Мінеї" — збірники для церковного вжитку, де житія (описи життя) святих розташовані за календарним принципом (відповідно до днів пам'яті цих святих).